

ANA CÜMLE YÜKLEMİ "SANMAK" FİİLLİ BİRLEŞİK CÜMLELER

Mustafa KOÇ*

Türkçe'de bir kısım fiiller birleşik cümlelerin teşekkülünde hususi karakterleriyle tebarüz eder. Yüklemi tam yargı bildiren yan cümlelerin ana cümleye katılışları, katılışlarındaki alternatif şekilleri, isimleşmiş dönüşümleri itibarıyla "san-" ve "de-" fiilinin tayin edici özellikleri bu "hususî" çerçeve içindedir. Hemen bütün cümle türlerinde olduğu gibi, ana cümle yüklemi "san-" fiilli birleşik cümleler de Anadolu Türkçesi sahasında söz dizimi çeşitlemeleriyle dilin imkanlarını en üst seviyeye çıkartabilen Türk'ün girifti ifadedeki muvaffakiyetinin tespiti'dir.

Eski Türkçe'de karşılıkları "saymak, sayılmak, düşünmek, kabul etmek, ait olmak" anlamlı (Clauson; 833; Gabain; 292) "san-" fiilinin Batı Türkçesi'nde eski değerlerini muhafaza etmekle beraber yeni anlamlar kazandığı da görülür. Tarama sözlüğü fiilin "istemek, dilemek; tasavvur etmek; kuşkulananmak, tereddüt etmek" karşılıklarını verir (Yeni Tarama Sözlüğü; 180). Genel olarak fiil "bir şey hakkında belirli bir düşüncesi olmak" şeklinde anlam daralmasına uğramıştır (Aksan; 138). Son kazandığı manayla "sanmak" fiili ve bu manayla eşdeğer olan "bilmek" ve "zannetmek" fiilleriyle kurulan cümleler, Batı Türkçesi'nde muayyen nitelik taşır-lar. Klasik metinlerimizde "tasavvur etmek, kıyâs etmek" fiilleriyle kurulan cümlelerde de bu çerçeve içinde mütalaa edilebilir.

Ana cümle yüklemi "sanmak" fiilli cümleler farklı yapılarda görülür. Batı Türkçesi'nin başlangıcından günümüze kadar bu tür cümlelerin değişik görüntüleri devam eder. Bu çalışmamızda bu yapının tarihi gelişimini, kullanımındaki alternatif zenginliğini Batı Türkçesi metinlerinde tespiti'e çalıştık. Çalışma bu hâliyle tekemmül etmemekle birlikte çeviri çalışmalarında alternatif cümle yapısıyla ana cümle yüklemi "sanmak" fiilli birleşik cümlelere dikkat çekmeye çalıştık.

1. Ana Cümle Yüklemi "Sanmak" Fiilli Birleşik Cümlelerin Anlam Değeri

Bu tür birleşik cümlelerde, gerçek bir önerme gerçek dışı bir önermeye, hakikî bir isnat farazî bir isnada çevrilmiştir (Benveniste; 184; Tulum; 54).

"Sen ekmek getirdin." cümlesinde unsurlar arasındaki ilgi bir gerçeklik ifadesini sağlar şekilde kurulmuştur. Yargının niteliği hükmü ortaya koyan kimse için(ben) gerçek bir bilgidir, ilgidir. Oysa "Senin ekmek getirdiğini sandım." cümlesinde yukarıdaki hakiki ilgi, mahiyetini değiştirerek farazî nitelik kazanır. Bu hususiyet bağlandığı ana yargı yüklemi "sandım" fiiliyle gerçekleşir.

* Dr.

2. Yükleme-Şahıs Münasebetleri Bakımından "Sanmak" Fiilli Birleşik Cümleler

Seni ekmek getirdin sanırlar.

Seni ekmek getirdi sanırlar.

Beni ekmek getirdim sanırlar.

Beni ekmek getirdi sanırlar.

İç cümlelerde şahıslarla yüklem arasındaki bu çok çeşitli münasebetler fazlaca isnadlı cümlelerin ilginç özelliklerindedir. Birinci şahıs ekseninde verdiğimiz iç cümlelerde üçüncü şahıs çekimli yüklem Batı Türkçesi'nin bütün devre metinlerinde tespit edebiliyoruz(Lewis; 274). Türkçe'de üçüncü şahıslardan bahsedilirken ikinci şahıs zamir ve şahıs eklerinin kullanıldığı özel anlatımlar vardır:

"Baharda şu aşağı bahçelerden birinde kadın erkek bir gece horan oynuyorlardı. Sökeli bir ayı hem de buranın gümrük memuru. *Sen birdenbire kıızı yakala, yanağını, boynunu ısırmağa başla.* Yani yetişip kurtarmasaydılar yamyam gibi yiyecekti kıızı." (Güntekin; 141).

Bu örnekte ikinci şahıs zamir ve ekler kullanıldığı hâlde üçüncü şahıstan bahsedilmiştir. Bu anlatım türü kimi kalıp sözler de görülebilir:

Ne yaparsın, başa gelen çekilir.

Bu cümlelerin muhatabı hangi şahıs olursa olsun ikinci şahıs çekimi muhafaza edilir. (Bu yapıların benzer örnekleri için bkz. Emre; 311)

Birinci çokluk şahıs iyelik eki almış ve özne olarak işleyişe giren bir kısım belirsiz zamirlerin yüklem üçüncü teklik şahısta olabildiği gibi birinci çokluk şahısta da görülebilir:

Kimimiz dolak sarmıştı.

Kimimiz dolak sarmıştık.

Hangimiz kendimizden emin olduk?

Hangimiz kendimizden emin oldu? (Dizdaroğlu; 76).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde şahıs zamirleriyle yüklem arasında yer yer uyumsuz örnekler tespit edilebilmektedir:

Öznesi müstakil birinci ve ikinci şahıs zamiri olan kimi yüklem sıfır ekle işleyişe girer. Yükleme bu hâliyle üçüncü şahıs çekimindeymiş gibi görünür:

Andan kıza eyitdüm: "İy mâye-i râhat-ı cân, sen zensin ü *ben cüvân.* Hevâ-yı nefis ikimüzde dahı gâlib; *sen beni, ben seni tâlib.* Şer' tarıkınca yürürsevüz bezemüz olmaya; hem sen nîgü-kâr hem ben râst-kâr olam." didüm. Ferec, 40a-22

'Avrat eyitdi: "İy huzâvend, *ben bir 'âciz 'avratam ve dâná; sen merd-i fakih ve tüvânâ ve dâná.* Sen murâduñı benden almış olıcak, benüm senüñ katuñda ne hürmetüm ola? Ferec, 68a-5

Zamirlerin gerek ek gerekse müstakil kelime hâlinde Türkçe'deki zengin anlatımı yanında, söz dizimi içinde özne-yüklem münasebetindeki çeşitlemeleri, tet-

kike muhtaç yönlerindedir. "Sanmak" fiiliyle teşekkül eden cümlelerde yüklemle-
rin şahıs alternatifleri bu noktada önem taşır:

Seni ekmek getirdin sanırlar. *Seni sen ekmek *getirdin* sanırlar.

Seni ekmek getirdi sanırlar. *Seni o ekmek *getirdi* sanırlar.

Beni ekmek getirdim sanırlar. *Beni ben ekmek *getirdim* sanırlar.

Beni ekmek getirdi sanırlar. *Beni o ekmek *getirdi* sanırlar.

Batı Türkçesi devresinde iç cümle yüklemelerinin mantiki özneleriyle kur-
dukları münasebetlerdeki çok şekillilik ana cümle yüklemi sanmak fiilli birleşik
cümlelerde aşağıdaki gibidir:

a) Bunlar, *beni ekmek getirdim* sanırlar.

b) Bunlar, *beni ekmek getirdi* sanırlar.

c) Bunlar *ben ekmek getirdim* sanırlar.

d) Bunlar, *ben ekmek getirdi* sanırlar

e) Bunlar, *beni ekmek getirdi diye* sanırlar

g) Sanırlar ki *ben ekmek getirdim*.

a) Bunlar, *beni ekmek getirdim* sanırlar.

Bular, *beni etmek getürdüm*, bulara virem *sanırlar*. Ferec, 106b-22

b) Bunlar, *beni ekmek getirdi* sanırlar.

Beni öldi sangıl sen olgıl esen/ Yolum yıgmağıl tatlu dil ile sen
(Mes'üd bin Ahmed; 3904).

Zülfüñüñ bendinde *bini* sen *usana sanasın* (Kadı Burhanettin, 98-14).

c) Bunlar *ben ekmek getirdim* sanırlar.

d) *Bunlar, ben ekmek getirdi* sanırlar.

Ben işbu sözümden döne sanmağıl (Mes'üd bin Ahmed; 4327).

e) *Bunlar, beni ekmek getirdi diye* sanırlar.

Togrısı kardaşum seni şeytânsın, *beni azıtmağa geldiñ ola diyü* zann
iderdüm. Ferec,144a-8

f) Bunlar, benim ekmek getirdiğimi sanırlar.

g) Sanırlar ki ben ekmek getirdim.

Sonuç olarak, çekimli fiille sonlanan yan cümleler, farazi anlatımlı birleşik-
lerde bir çok şekle girebilmektedir. "Ben ekmek getirdim" cümlesindeki gerçek
yargının öznesi her zaman kendi fiilinin doğrudan öznesi ya da nesnesi olama-
maktadır. Çok şekillilik bu cümlelerin ana özelliğidir.

ben getirdim /*ben getirdi/ beni getirdim/ beni getirdi

Belirtme ekli cümle unsurlarını odaklama özelliğiyle değerlendirmek isabetli
olacaktır. "Ahmet konuyu biliyor." cümlesini "sanmak" fiiline bağlarken "sanmak"
fiilinin üzerinde gerçekleştiği esas nesneyi belirlemek gerekiyor.

1. Cümlelerin öznesine odaklama yapılı: *Ahmeti* konuyu biliyor *sandım*.

2. Cümlelerin nesnesine odaklama yapılı: Ahmet *konuyu* biliyor *sandım*.

Hemen ifade edelim ki özne gibi görünen kelimenin ünlem unsuru olarak işleyişe girdiği aşağıdaki cümleyle doğrudan yüklemün öznesi olan unsurların manaca ayırt edilmesi bahsimizdeki örneklerle alakalı değildir:

Ahmet okula gitti sanıyordum. (Ahmet, iç cümlelerin öznesi)

Ahmet, okula gittin sanıyordum. (Cümlede Ahmet ünlemidir)

3. Ana Cümle Yüklemi "Sanmak" Fiilli Birleşik Cümlelerin Yapılarından Kaynaklanan Tahlil Özellikleri

Bu tür birleşik cümlelerde özne-yüklem münasebeti dışında yapı özellikleri de vardır. Bunlara geçmeden önce "sanmak" fiiliyle kurulan cümlelerin daha önce nasıl tahlil edildiğine bakmakta fayda var:

Ahmed Cevdet Paşa "Ef'âl-i Kulûb" başlığı altında "Zihinde bir vasfın bir şeye nisbetine delâlet eyleyen fiillere ef'âl-i kulûb denilir ki mazmûnları olan nisbet-i zihniyye, kalbe mahsûs olan ahvâldendir. *Bu fiiller dahı cümle-i ismiyyeye lâhık olur ve haber ile terekub edip mübtedâ dahı anlara mefûlün-bih olur.* Niteki: "Ben anı âkıl sandım." denildikde "sanmak" fiili gibi. Ve bazan bu fiillere takdim olunarak cümle-i haberiyye "ki" edatıyla rabt olunur. Niteki mezkûr cümlelerin manasına olarak "Ben sandım ki o âkıldır" denilir, amma "Ben anın âkıl olduğunu sandım." denilemez." (Ahmed Cevdet, Tertîb-i Cedid Kavâid-i Osmâniyye; 59).

Ahmet Cevat Emre, "Anlatım içinde özne ile yüklemi birbirine bağlamak için yüklemelik (attributif) denilen fiiller de kullanılır." "Yüklemelik fiiller" (bul-,say-,gör-,san-) yükleme görevleriyle özne ve yüklemi birbirine bağlarlar. Bildirme eklerini ve "olmak" yardımcı fiilini de listesine dahil eden Emre'ye göre "Hasta iyidir", "Hasta iyi oldu", "Hastayı iyi buldu" cümlelerindeki "-dır, ol-, bul-" fiilleri "Hasta iyi" cümlesinde özne(hasta) ve iyi(yüklem)yi birbirine bağlamak görevindedir.

Bu konuda üçüncü çalışma Mertol Tulum tarafından "Ma'arif-nâme-Metin ve Ki'li Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme" başlıklı doçentlik tezinde yapıldı: Ana cümle yüklemi "sanmak" fiilli ki'li birleşik cümlelerde yan cümle yüklemünün öznesini Türkçe söz dizimi dönüşümlerinde "sanmak" fiiline nesne olarak katan Tulum, yan cümle yüklemelerini de zarf olarak aktarır: Kapı açıktır(Gerçek isnad); Kapıyı açık sanıyordum(Farazî isnad).

Bu tür cümlelerin yüklemeleri için kullanılan klasik "*ef'âl-i kulûb*" terimi ve bu terimle karşılanan fiillerin Arap dilinde kullanılış özellikleri açıklandığında bilhassa Ahmet Cevdet Paşa'nın tahlil şekli ve "sanmak" ve benzerlerinin Türkçe'deki anlatım çeşitliliği bir ölçüde anlaşılabilir:

"Sanmak" fiilinin ana karşılığı Arapça'da "zann" mastarıdır. Bu dilde isim cümlelerini oluşturan özne(mübtedâ) ve yüklem(haber) merfû(ötre ile harekeli) olmalarına rağmen bir kısım fiillerin önünde harekelerinde değişiklik meydana gelir. Bu fiil gruplarından biri de "zanne" (zanne, hasibe, ze'ame) grubudur. Bunlar isim cümlelerine yüklem olarak katıldıklarında isim cümlelerinin özne ve yüklemelerini nasb eder(fetha ile harekelendirme) ve bunları iki mefûlün-bih(nesne) olarak kendisine bağlar:

Aliyyün âkılun. (Ali akıllıdır)

Zanantü Aliyyen âkılun. (Ali'yi akıllı sandım)

Arapça'da ikinci önemli özellik, ana unsur Türkçe'de olduğu gibi sona getirildiği takdirde yan cümle morfolojik bir değişikliğe uğramadan işleyişe girebilir:

Aliyyün âkılun zanentü. (Ali akıllıdır sandım) (Uralgiray; 202-208).

Muhtemelen, Türkçe yapı ve işleyişleri Arap dilinin terimleriyle açıklayan Cevdet Paşa'nın Türkçe'de "sanmak" ve bu anlamdaki diğer fiillerin isim cümlelerini iç cümle olarak kendilerine katılış şekilleri konusunda yukarıda ifade ettiğimiz Arapça'daki durumu göz önünde tutuldu. Bu dilde ef'âl-i kulûba bağlanan cümlelerin isim cümlesi hüviyetinde olması Cevdet Paşa'yı "Bu fiiller dahı cümle-i ismiyyeye lâhık olur." şeklinde Türkçe için eksik değerlendirmeye sevk etmiş olabilir. Zira Türkçe'de iç cümleler fiil cümlesi karakterinde de olabilir.

Cevdet Paşa, iç cümle yüklem isminin "sanmak" fiiliyle birleşerek yüklemi oluşturacağını ileri sürerken, Kononov "verba sentiendi" terimiyle karşıladığı "sanmak" fiilinin çifte idareye sahip olduğu, dolayısıyla ana cümle yüklemine doğrudan nesne işleyişiyle bağlanan unsurla birlikte iç cümlelerin de "nesne" işleyişiyle cümlede görev aldığı görüşündedir (Kononov; 175-179).

"Onu akıllı sandım." cümlesinde "onu" ve "akıllı" unsurlarını ayrı ayrı nesne kabul etmek gramerce mümkün değildir. Türkçe'de cümlede işleyişçe ortak unsurların hâl ekleri birbirinden farklı olamaz. Bağlama grubu şeklinde bir araya gelenlerde çekim ekli şekil çekimsiz şekilleri de temsil eder:

Acı ve sevinçlerimizi paylaştık.(Acılarımızı,sevnçlerimizi paylaştık)

Sabaha kadar uğraşmış, netice alamamışsınız.(Uğraşmışsınız,netice alamamışsınız)

İşleyişçe ortak unsurların çekim şekillerindeki belirleyici kuralı sanmak yüklemli cümlelere tatbik imkânı bulamıyoruz:

Onu akıllı sandım. *Onu akıllı+ı sandım.

Seni okula gitti sanıyordum. *Seni (okula gitti-i) sanıyordum.

Çift nesne iddiasını çürüten diğer nokta ise, ortak eyleme bağlanan nesnelere birinin eylemden belirli, diğerini belirsiz etkilenmesidir:

Dilli ve bakışı keskin. *Dili ve bakış keskin.

Bütün bunlara mukabil bilhassa aktarma cümlelerinde görülen ve konuşma dilinde sıkça karşılaşılan, parçaların arasına ana eylemi koyarak cümleyi genişletmesi "sanmak" yüklemli cümlelere tatbik edilebilir görüşü ileri sürülebilir:

"Seni dün yolda arkadaşınla gördüm." dedi.

"Seni(dedi), dün(dedi), yolda(dedi), arkadaşınla(dedi), gördüm." dedi.

Seni okula gitti sanıyordum.

Seni(sanıyordum), okula gitti sanıyordum.

Cümle unsurları arasına aktarma fiilini serpiştirme suretiyle teşkil edilen bir tür kesik cümle tipini "sanmak" yüklemli cümleler için düşünmek yazılı metinlerde

örneği olmayan bir cümle için nazari tahlil yapmaktan öte gitmez. Ana cümle yüklemi "eyit-" ve "de-" olan fiiller dolaysız aktarımları çekimli bir fiil ve ona bağlı bütün unsurları bir grup hâlinde nesne işleyişiyle kendine katar. Kimi ana cümle yüklemi "san-" fiilli cümlelerde de bu yapıya benzer şekilde iç cümle yüklemi, öznesiyle doğrudan gramatikal bir bağlantı kurar; iç cümle, nesne hâlinde bir bütün olarak ana cümle yüklemine bağlanır:

(Mansûr ol dili bilmez) sandılar. Ferec, 79b-3

(Bir melek benim için gökleri bırakmış da bu kara topraklara inmiş) sanıyorum (Vatan yahut Silistre; 59).

Daha önce de belirttiğimiz gibi belirtme ekli cümle unsurlarını odaklama özelliğiyle değerlendirmek yararlı olacaktır. "Ahmet ekmek alıyor." cümlesini "sanmak" fiiline bağlarken "sanmak" fiilinin üzerinde gerçekleştiği esas nesneyi belirlemek gerekiyor.

1. Cümlenin öznesine odaklama yapılır: *Ahmeti ekmek alıyor sandım.*

2. Cümlenin nesnesine odaklama yapılır: Ahmet *ekmeği* alıyor sandım.

Görüldüğü gibi ikinci tür cümlelerde cümle parçalanmamıştır. Bu tahlil metodu "ki" li birleşik cümleleri Türkçe dizilişli cümlelere aktarırken göz önünde bulundurulmalıdır.

Klasik gramerlerimizde cümle unsuru olarak "hâl" işlenirken "Hâl ya fâilin hey'etini mübîn olur veya mefûlün hey'etini mübîn olur ve bazan dahi fiilin hâlet-i sudûr ve taallukunu mübîn olur."(Cevdet Paşa, Belâgat-ı Osmâniyye, s.70). açıklaması verilir. Bu gün zarf tümlecine tekabül eden hâl, modern gramer terimleri kitaplarımızdaki karşılığında daha şümullüdür. Zeynep Korkmaz, zarf tümlecini "Cümlede yüklem anlamını zaman, tarz, ölçü,yer,yön vb. bakımlarından daha belirgin duruma getiren, sınırlayan kelime veya kelime gruplarından oluşan tümleş." olarak tarif eder(Korkmaz; 179).

Yaygın olan ikinci tanım, yüklem dışındaki cümle unsurlarını sıfat-isim ilişkisi dışında niteleyen kelime ve kelime gruplarını adlandırmakta yetersiz görülüyor. "Seni üzgün gördüm." cümlesinde "üzgün" doğrudan "gördüm" yüklemine vasfını değil, cümlede nesne işleyişiyle yer alan "seni" kelimesinin bir niteliğidir. "Sanmak" fiilli cümlelerde ana cümle yüklemine ait nitelikler de örnekte olduğu gibi doğrudan yüklem niteliğini göstermedikleri için zarf tümlecini tanımını geniş tutmak, klasik tanımı da içerecek şekilde yeniden tespit etmek gerekmektedir:

Seni yorgun sanıyorum.

Seni yoruldu sanıyordum.

Bu cümlelerde "yorgun" ve "yoruldu" Mertol Tulum'un işaret ettiği gibi "nesneye nisbet edilen niteliği belirterek ana cümle yüklemine zarf tümleci olmuştur.

Korkdılar, *bânüya/ bir yavuz renc ugradı...sanup kapuyı sıldılar, girdiler.* Ferec-193b-2

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi bu tür cümlelerde iç cümleler de yüklem nisbet ilgisi yönelme hâlli bir kelime grubuna dönebilir.

3. Ki'li Birleşik Cümle Yapısında Ana Cümle Yüklemi "Sanmak" Fiilli Birleşik Cümleler

Ana cümle yüklemi "sanmak" fiilli cümleler ki'li birleşik cümle yapısında da görülür. Bu tür cümleler, ki'li birleşik cümleler ile aynı söz dizimine benzerlik gösteren Farsça söz dizimini inceleyerek açıklamak mümkündür:

Farsça söz dizimi su şekilde gerçekleşir:

Yardımcı cümle: Alî Velî râ mî-zened (Ali, Veli'yi dövüyor)

Birleşik cümle: Gümân mî künem ki Alî Velî râ mî-zened.(Ali, Veli'yi dövüyor sanıyorum)

Bağlama edatı "ki" yan cümleyi isim değeriyle ana cümle yüklemine bağlar.

Farsça'yla aynı söz dizimi sıralamasına sahip Fransızca'da da ana cümle ve yan cümle ilişkisi aynı şekildedir:

Je crois (sanıyorum)

Alfred frappe Bernard (Alfred Bernard'ı dövüyor)

Je crois qu'Alfred frappe Bernard (Alfred, Bernard'ı dövüyor sanıyorum)

İkinci cümle (Alfred frappe Bernard) bütün unsurlarını muhafaza ederek birleşik cümle içinde yer alır: (Je crois qu'Alfred frappe Bernard). Bu cümle birleşik söz dizimi içinde "que" dönüştürücüsüyle(translatif) isim değeri(substantif) kazanır ve yan cümle(proposition subordonnée) olarak ana cümleye katılır. Yan cümle gramerde nesne(complement d'objet) olarak adlandırılır. (Tesniere; 544. Bu cümle tipinin diğer dillerdeki teşekkülü için aynı eserde bkz. s.421-423)

Bu iki dilde farazi anlatım, bütün unsurların doğrudan çekimli fiille(isimden yüklem de olabilir) bağlandığı bir yan cümle ve bu cümleyi bir isim unsuru(nesne) olarak kendine bağlayan ana cümle ile gerçekleştirilir. Batı Türkçesi'nin ilk metinlerinden başlayarak Farsça'nın bir kısım söz dizimi özellikleri tercüme ve telif metinlerde görülür. Türkçe farazi anlatım, bu tesirden etkilenerek ki'li birleşik cümle yapısında çok sayıda örnek verdi. Türkiye Türkçesi'nde de devam eden bu söz dizimi, ana cümlelerin başta yardımcı cümlelerin sonda bulunmasıyla gerçekleşir:

Eyle sandı kim yagı basıldı (Dede Korkut,134/8; 194/3).

Sandum ki ya atası ya kardaşı ölüp-durur (Ferec,172b-21).

Zannederim ki biraz dikkat, epeyice büyük kazaları savuşturur (Rasim; 53).

Bu tür dizilişler bu gün de yazılı ve sözlü dilde sıkça kullanılmaktadır. Batı Türkçesinde bu dizilişin ki'siz örnekleri de kullanılır:

Zannederim, yapmaktan ise yapılmış bir tasvî-i zî-hayâta meftûnsunuz (Sergüzeşt, 79/12).

Sanırım üç sokak ileride.

Ki'li birleşik cümle yapısındaki bu tür cümleleri belirtildiği üzere iç cümleleri şahıs-yüklem denklemini kurarak ana cümleye nesne-zarf veya bir bütün hâlinde özne ve yüklem ilişkisini bozmadan aktarma cümlelerinde olduğu gibi nesne olarak

ana cümleye katmak gerekir. Mertol Tulum, yan cümle öznesini ana cümle nesnesi, yüklemi de nesneye ait bir nitelik olarak Türkçe söz dizimine katar.

4. Ana Cümle Yüklemi "Sanmak" Fiilli Ki'li Birleşik Cümlelerde Temsil Özellikleri

Aktarım "öyle, böyle, şöyle" kelimelerinin temsil değerini incelemek ihtiyacı doğurur. Ki'li birleşik cümlelerde yan cümle, ana cümle yüklemi önünde bu kelimelerle temsil edilebilir.

"Eyle, böyle, şöyle", bir yardımcı fiile bağlanabildiği gibi (eyle ol-, eyle it-, eyle eyle) müstakil olarak bir oluş veya kılış bildiren fiilleri tamamlayan bir unsur olarak görev yapabilir (eyle san-, eyle yaz-...). Bunlar "ki" li birleşik cümlelerde yan cümleyi ana cümle yüklemine nesne göreviyle bağlayarak *belirsiz zamir*; ana cümle içinde yan cümleyi bir zarf ögesi olarak temsil ederek *belirsiz zarf* ve ana cümle yüklemi "san" fiilli ki li birleşik cümlelerde "san-" fiili önünde *zamir-zarf* olarak fonksiyonlar icra edebilir.

a) Daha çok hikaye başlarında kullanılan "nâkılân-ı hikâyet böyle beyân kıldılar ki...; nâkılân-ı büzürgüvâr ve râviyân-ı nâm-dâr şöyle getürmüşler kim...; 'u-kalâ-yı köhün ve nukalâ-yı sahun eyle rivâyet itdiler kim..." tipindeki ana cümle yüklemeleri "getür-, gel-, rivâyet it-, beyân it-, di-" fiilleriyle kurulur. "Eyle, böyle, şöyle" *zamiri* bütün hikayeyi ana cümlede temsil ederler. Yükleme konu olan hikayenin kendisidir. Bu cihetle aktarmanın bütünü ana cümle yüklemine *nesnesidir*. "Eyle, böyle, şöyle" fiile ait oluşun, kılışın niteliğini tayin eden zarf olmalarına rağmen zamir karakteriyle nesne yan cümlesini ana cümlede temsil ederler. Bir hikaye başında yer alan "rivâyet şöyledür ki.." cümlesinde "şöyle", yüklem ismi olarak aktarılan metni temsil eder.

b) "ki" vasıtasıyla sebep-sonuç ilişkisinde olan bir kısım birleşik cümlelerde sonuç bildiren yan cümle ana cümle yüklemine gerçekleşme şeklini kendisini ana cümle önünde "eyle" ile temsil edebilir. "Eyle" bu niteliğiyle *zarftır*:

İtifâk gicenüñ bir bahşı geçicek kudret-i Huzâ, ipüm üzilür. Havâdan yire eyle düşdüm ki 'aklum gitdi, bir sâ'at yatdum. Ferec, 92a-10

"Buyurursañ, bir gice cûlâhı mest ideyin, helâk ideyin." didi. Dürüd-ger eyitdi: "Anı baña ko, anı eyle âvâre ideyin ki ayruk bunda gelmesün." didi. Ferec, 69b-19

Şeh-zâde, ol avı dutmaga kasd itdi, at başın salı virdi. Av eyle kaçış kaçtı kim şeh-zâde tozın görmedi. Ferec, 25a-17 (ki nin edât-ı beyân özelliği).

c) "Eyle", temsil ettiği cümlelerin öznesini ana cümle yüklemine nesne olarak bağlar. "San-" isnad fiili ana cümlede farazî bir isnad ifade ederek çekimli bir fiilin tamlayıcılarıyla oluşturduğu yan cümleyi nesne ve zarf hâlinde kendine katar. Yan cümle öznesi ana cümle nesnesi; isnad kısmı zarftır. Aşağıdaki misallerde yüklemine efâl-i kulûptan olması nedeniyle yan cümle öznesi ana cümle yüklemine nesne; isnadı zarf göreviyle katılır. "Eyle" yan cümleyi ana cümlede nesne ve zarf fonksiyonuyla temsil ettiği takdirde *zamir-zarf*tır.

Ana eyle sanur ki bu er sevmez-idi. Ferec, 193a-15

Ana bunu er sevmez sanırdı.

Sultân başın depretdi, eyitdi: "Eyle sanuram ki sen bu bâğdan yimeyesin." didi. Ferec, 188b-23

Seni bu bâğdan yemeyeceksin sanırım.

Ana cümle yüklemi "san-" fiilli "ki" li birleşik cümlelerde yan cümle, ana cümle yüklemi önünde "eyle, böyle, şöyle" *zamirsi zarflarıyla* temsil edildiği gibi ana cümlede kendisini temsil eden bir kelime bulunmayabilir.

Sandum ki ya atası ya kardaşı ölüp-durur.172b-21

Örnekte "*ya atası ya kardaşı ölüp-durur*" yan cümlesi "ki" vasıtasıyla "san-" fiiline bağlanır. Yan cümleyi ana cümle başına aradan bağlama edatını kaldırarak katabileceğimiz gibi, yan cümle öznesini ana cümleye nesne; yüklemine ana cümle yüklemine zarf olarak da aktarabiliriz.

a) Babası veya kardeşi ölmüş sandım.

b) Babasını veya kardeşini ölmüş sandım.

Bir başka alternatif biçimde yan cümle isimleştirilerek ana cümleye katılır:

Babasının veya kardeşinin öldüğünü sandım.

5. Ana Cümle Yüklemi "sanmak" Fiilli Birleşik Cümlelerde Yarım Yargılı Dönüşüm

Türkiye Türkçesi yeni bir söz dizimini kullanır. Cevdet Paşa, Kavâid'inde "Sandım ki o âkıldır." ve "Ben anı âkıl sandım." cümlelerini doğru kabul ederken "Ben anın akıl olduğunu sandım." cümlesini yanlış sayar. Türkçe birleşik cümle yapısı, yan cümlelerin sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiil yüklemlemlerle teşekkül ettiği bir sistem merkezinde gelişir. Karmaşık birleşik cümle yüklemi "sanmak" fiilli cümlelerde yan cümle isimleştirici dönüşümlerle dizilişe girebilir. (Dönüşümler için geniş bilgi için bkz. Dereli; 179-201)

Bu tür dizilişlerde "sanmak" yüklemine bağlanan iç cümlede yüklem bir sıfat-fiilden meydana gelir. Bu yapının teşekkülü şöyle gerçekleşir:

İç cümle yüklemine öznesi yüklemi arasında iyelik ilişkisi kurulur. İç cümle yüklemi uygun zamanlı sıfat-fiil kalıbıyla ana cümle yüklemine bağlanır.

Çocuklar, güreşin bittiğini sanarak haykırırdılar (Karay; 77).

Mevtanın mutlaka döneceğini zannederim (Karaosmanoğlu; 41).

İç cümlede sıfat-fiil yapısıyla yüklem olan kelimenin öznesi sadece iyelik e-kiyle sıfat-fiilde temsil edilebildiği gibi özne müstakil bir unsur olarak iyelik ilişkisiyle kendi yüklemine bağlanır. Bu grup, sıfat-fiil nesne yan cümlesi olarak işleyişte yer alır:

Bir an sırf tenkit etmek, heyecanını soğutmak için bunları söylediğimi sanacak diye korktum (Tanpınar; 63).

Yan cümle yüklemi varlık ya da yokluk ifadesi taşıyorsa bu tür cümleler "olmak" yardımcı fiilinin yardımıyla ana cümleye katılır:

Her ne kadar Kadıköy vapurları gazetelerin dilinde hantallığı gösteren özel işaret ve alametlerden ise de bunda mübalağa olduğunu sanıyordum. (Rasim; 25).

(Bu tür yan cümleler üzerinde değerlendirmeler için bkz. Kural; 95-99)

"Sanmak" fiilinin emir ve istek kiplerinden teşekkür eden edatlar ikinci şahıs çekiminde işleyişe girerler. Bunlar, fiilden kalıplaşma yoluyla edatlaşma macerasında kök anlamından kaynaklanan anlamlarını muhafaza ederek aynı zamanda başına geldiği cümlenin ana cümle karakteriyle yüklemi olurlar. Bu edatlar "san ki, san kim, sanasın, sanaydın..." dir. Kullanım sıklığı bunları edat hâline getirmiştir. Tarihi süreç içinde çok çeşitli anlamlar ifade etme kabiliyetlerini kazanmışlardır. Deny bunları gösterdiği için biz sadece birleşik cümle şekillerine ait aşağıdaki örnekleri vermekle yetiniyoruz:

Andan kız nikâbını ruh-ı ferruhundan götürdü, *sanasın ki* ol mancarada hezâr şem' ve meş'al yandurdılar. Ferec,114b-6

Sanasın âdet eylendi kanı dil (Kadı Burhaneddin Divanı,132-6).

Mana cihetinden "gâlibâ" cümle başı edatıyla başlayan cümlelerde farazi isnat söz konusudur.

Sonuç: Dilin imkanları en yüksek boyutuyla söz diziminde görülür.Sınırsız bir muhtevayı sınırlı kalıplarla ifade etmek için belirli söz dizimi formlarını kullanırız. Mananın giydirildiği söz dizimi kalıpları içinde aktarma cümleleri, soru cümleleri, zaman cümleleri...kimi zaman eş değer kimi zaman da nüanslı olmak üzere çeşitlenirler. Bunların arasında "sanmak" fiilli cümlelerin özel bir yeri vardır.

Buna göre,

Sizi okula gittiniz sanıyordum	Siz hekimsiniz sanıyordum
Siz okula gittiniz sanıyordum	Sizi hekimsiniz sanıyordum
Sizin okula gittiğinizi sanıyordum	Sizi hekim sanıyordum
Sanıyordum ki okula gittiniz	Sizin hekim olduğunuzu sanıyordum
	Sanıyordum ki siz hekimsiniz.

Bu tür dizilişler bu gün de yazılı ve sözlü dilde sıkça kullanılmaktadır. Batı Türkçesinde bu dizilişin ki'siz örnekleri de kullanılır:

Zannederim, yapmaktan ise yapılmış bir tasvîr-i zî-hayâta meftûnsunuz (Sergüzeşt, 79/12).

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan, *Anlam Bilimi ve Türk Anlam Bilimi*, Ankara, 1971

AHMED CEVDET PAŞA, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul, 1987, s. 70

_____, *Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye*, İstanbul, 1311

AHMET RASİM, *Şehir Mektupları*, İstanbul, 1971

BENVENİSTE, Emile, *Genel Dilbilim Sorunları*, çev.Erdim Öztokat, İstanbul, 1995

CLAUSON, Sir Gerard, *An Etimological Dictionary Of Pre-Thirteenth Century Turkish*, London, 1972

Dede Korkut Kitabı, haz. Muharrem Ergin, Ankara, 1969

DERELİ, A. Baki, *Türkçe ve Fransızcadaki İsimleştirici Dönüşümler Arasında Bir Karşılaştırma*, Edebiyat Fak. Araştırma Dergisi 2, Erzurum

DİZDAROĞLU, Hikmet, *Tümce Bilgisi*, Ankara, 1976

EMRE, Ahmet Cevat, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul, 1945

Ferecû Ba'de's-Şidde (15.yy), Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Bölümü, Numara:1173

GABAİN, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Ankara, 1988

GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Eski Şarkı*, İstanbul, 1992

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, 1984

KADI BURHANEDDİN, *Divan*, haz. Muharrem Ergin, İstanbul, 1980

KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, *Erenlerin Bağından*, İstanbul, 1970.

KARAY, Refik Halid, *Memleket Hikayeleri*, İstanbul, 1964.

KONONOV, A.N. *Türkçede Birleşik Cümle Problemi*; Bilimsel Bildiriler-1957, Ankara, 1960

KORKMAZ, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992

KURAL, Murat, *Yantümcelerde Çekim Ekleri*, Dilbilim Araştırmaları-1994

LEWIS, G. L., *Turkish Grammar*, Newyork, 1988

MES'ÛD BİN AHMED, *Süheyl ü Nevbahar*, haz. Cem Dilçin, Ankara, 1991.

NAMIK KEMAL, *Sergüzeşt*, haz. Üçler Güler, İ.Ü.E.F. Mezuniyet Tezi, 1971

_____, *Vatan Yahut Silistre*, İstanbul, 1969

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Yaşadığım Gibi*, İstanbul, 1996

TESNİERE, Lucien, *Elements de Syntaxe Structurale*, Paris, 1966

TULUM, Mertol, *Ma'arif-nâme-Metin ve Ki'li Birleşik Cümleler Üzerinde Bir inceleme-Doçentlik tezi*, İstanbul, 1978

URALGIRAY, Yusuf, *İlk ve İleri Dilbilgisi*, İstanbul, 1986

Yeni Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1983